

KÖZJÓ ÉS MORALITÁS

Szemponatok a közjó fogalmának értelmezéséhez s a közjóról folytatott párbeszédhez

TÖRÖK CSABA *

(Kivonat) Napjaink gazdasági (s ezzel együtt társadalmi) válságai újra ráirányították a figyelmet arra, hogy a közjó meghatározása kivételes fontossággal bír a stabil és békés emberi együttélés szempontjából. Jelen írásunkban arra teszünk kísérletet, hogy a közjó fogalmának elemzése révén megvilágítsuk, melyek a konkrét nyitott kérdések. Ezen felül szeretnénk egy konkrét példával – Ferenc pápa tanításával – megvilágítani, milyen irányban haladhatunk előre, milyen szempontokat érdemes figyelembe vennünk, s mely alapelvek mentén indíthatunk meg hatékony és gyümölcsöző társadalmi párbeszédet a közjóról.

Kulcsszavak: közjó, kultúra, társadalom, etika, párbeszéd, vallás, Ferenc pápa

A tanulmány vázlatja:

- Alapvetés (a közjó fogalmáról)
- Közjó és értékek
- A közjó fogalmának materializálódása
- Közjó és moralitás
- Ferenc pápa szempontjai

*

Napjaink gazdasági válsága ráirányította a figyelmet arra, hogy egyrészt a felfogás, miszerint a piac önkiegyenlítő, önszabályozó természetű, s a nagyobb haszon magasabb fokú társadalmi jólétet is okoz, fenntarthatatlan, másrészt hogy a pluralista társadalmakban a közösség javának a meghatározása korántsem oly egyszerű, miként azt korábban gondolták. Ezért mindenképpen hasznos, sőt elengedhetetlen, hogy elgondolkodjunk a közjó fogalmán, s igyekezzünk mind alaposabban megérteni, hogy ez miként segíthet abban, hogy igazságosabb, s ezáltal stabilabb közösségi-társadalmi rendet tudjunk felállítani. Amennyiben ez nem sikerül, számolnunk kell azzal a következménnyel, hogy a közjó helyébe lépő egyéni vagy csoportérdekek egyre nagyobb feszültségeket fognak szülni úgy az egyének, mint a kisebb közösségek között. A kérdésnek az is új aktualitást kölcsönöz, hogy globalizálódott világunkban mind fontosabbá válik egy átfogó emberi, globális közjó meghatározása, ami nélkül kikerülhetetlennek tűnnek a mind gyakoribbá váló nemzetközi konfliktusok, amelyeknek pusztító, nem csupán gazdasági, de politikai és morális

* A szerző: Dr. Török Csaba (*1979) Filozófiai és teológiai tanulmányait Esztergomban kezdte meg és Budapesten folytatta. Diplomáját és szaklicenciátusát a római *Pápai Gergely Egyetemen* szerezte meg, fundamentális teológiai specializációval. Az *Esztergom-Budapesti Főegyházmegye* papja. Az *Esztergomi Hittudományi Főiskolán* oktat fundamentális teológiát és filozófiai tárgyakat; megbízott előadója a *Pázmány Péter Katolikus Egyetem* Hittudományi Karának; emellett elnökségi tagja a *Keresztény-Zsidó Társaságnak*. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia tv-referense. Licenciátusi és doktori kutatási területe a hit és a kultúrák viszonya volt. Jelenleg habilitációját készíti elő, a Szentírás–Szentmagyomány-viszony katolikus értelmezését elemezve. Oktatási jegyzetei mellett tanulmányai jelennek meg a *Teológia*, az *Ökumené*, a *Vigília* és a *Communio* című folyóiratokban. Szerkesztőbizottsági tagja volt a *Távlatok*-nak, jelenleg is egyik szerkesztője az *Ökumené*-nek.

következményeivel is számot kell vetnünk. Ha nincs olyan elv, amely segít egységben gondolkodni akár országról, nemzetről, akár az emberiségről (nemzetközi közösségről), akkor világunk az érdekharcok csataterévé válik, amelyben egyre nehezebb az emberhez méltó életkörülmények biztosítása, s a jólét, a biztonság kevesek privilégiumává (vagy akár így is mondhatnánk: másoktól elrabolt zsákmányává) lesz.

1) Alapvetés

Az ember lényege szerint *zoon politikon*, társasági-társadalmi lény.¹ Ez azt jelenti, hogy a valóban emberi létezés csakis valamiféle kulturális-társadalmi szövetben, intézményesült rendszerben képzelhető el. Az emberi egyed mint *atomosz*, mint szélsőségesen individualista értelemben felfogott egyén önmagában véve nem tudja kibontakoztatni önnön lehetőségeit, adottságait – a másik emberre utalt lények vagyunk, s mint ilyenek, sajátos konstitúciónknál fogva igényeljük a létezés társadalmi vetületét.

Ez a meglátás azonban rögtön felveti a kérdést: hogyan jöhet létre az emberarcú közösség, a szervezett s intézményesült társadalmi lét? Bár vannak olyanok, akik úgy vélik, e folyamat csak és kizárólag biológiai-természeti meghatározottságainkon és szükségleteinken alapul, ezen álláspont fenntarthatatlannak tűnik.² Ugyanis a társadalmaink történelmi kibontakozásuk során felmutatnak egy sajátos hajtóerőt: egy az egyéni érdekeket egymás mellé rendező, és a csoportosulást hatékonyan előre vivő közösségi célt, amely nem egyszerűen természetes, hanem kulturális természetű. Mivel ez így van, nem csodálkozhatunk azon, hogy a közjó fogalmának konkrét és gyakorlati jelentése mindannyiszor a történelmi-társadalmi kontextus függvénye.³

H. Marrou szerint egy társadalmi csoport (az egyének egy meghatározott rendezettséggel és állandósággal rendelkező, intézményesültséget mutató egysége) akkor alkot szerves kulturális egészet, hogyha az adott csoport „az ember lényegi célja s az annak eléréséhez szükséges eszközök kapcsán osztozik ugyanabban az ideálban, ugyanabban a gondolatban”.⁴ Az európai kultúra történetében ezt a közös ideált, gondolatot igen sokáig a keresztény bölcsélet határozta meg. A közjó fogalma is a középkorban nyerte el azt a sajátos meghatározását, amely az újkori gondolkodás alapjául szolgált. „A *bonum commune* latin fogalma egyrészt egy olyan *jót* jelöl, amely másrészt jó *mindenki számára*; ez egy mindenki számára *közös* jó, egy érték, egy gazdagság, egy beteljesülés”.⁵ Ez a definíció előfeltételez valamiféle világnézeti-erkölcsi rendet, amelyet a közösség (társadalom) minden tagja (legalábbis alapvetően, még ha nem is minden részletében) magáénak vall, illetve elfogad.

Ezzel együtt a közjó klasszikus elgondolásában megtalálhatjuk azt az antropológiai meglátást is, miszerint a (nem kizárólag materiális értelemben vett) értékek, legyenek azok mégoly egyénre szabottak is, végső soron megvalósulásuk szempontjából az egyént magába foglaló közösségre utaltak. A közjó tehát úgy is értelmezhető, mint az értékeknek egy speciális, olyan módon végbemenő megvalósulása, amely elképzelhetetlen valamely rendezett társadalmon, kulturális rendszeren kívül.⁶ Az egyén egyedi javát a közösség keretén belül tudja beteljesíteni. Miként az a filozófiatörténeti kutatások során kimutatható, erre a meglátásra hatással volt a *res publica* és a *salus publica* fogalma is.⁷ Az első azt a szempontot emeli ki, hogy a társadalom (állam) lényege szerint olyan ügyek, dolgok (*res*) közössége, amelyek nyilvánosak (*publica*), vagyis minden polgárra vonatkoznak; a második azt a dimenziót állítja a középpontba, hogy a (nem pusztán vallási értelemben vett) üdv (*salus*), amely jelenthet úgy egzisztenciális biztonságot, mint védelmet vagy jólétet, végső soron nem egyéni, hanem nyilvános (*publica*), közösségi szinten teljesül be. Ez az oka annak, hogy több európai nyelvben megfigyelhető a közösségi értelemben vett jó (*Gemeinschaftsgut*) és a közjó (*Gemeinwohl*), közérdek (*Gemeinnutz*, *Gemeininteresse*) teljes azonosítása.⁸

¹ A *politikon* jelzőt az őseredetű görög *polisz* alapján kell értenünk, jelentését a társadalmiságban, s nem a kortárs értelemben vett politikaiságban megragadva.

² Ehhez részletesen ld. RICKEN, Fr., *Warum Moral nicht naturalisiert werden kann*, in *Topologien des Menschlichen*, vol. 2: *Der Mensch – ein freies Wesen? Autonomie – Personalität – Verantwortung* (szerk. Schmidinger, H.–Sedmak, Cl.), WBG, Darmstadt 2005, 249–258.

³ Ld. HERZOG, R., art. *Gemeinwohl II*, in HWPh 3,256–258, 257.

⁴ MARROU, H., *Storia dell'educazione nella antichità*, Studium, Roma 1966, 140; Idézi: MONDIN, B., *Filosofia della cultura e dei valori* (Problemi del nostro tempo 87), Massimo, Milano 1994, 98

⁵ KERBER, W., art. *Gemeinwohl*, in LThK³ 4,439–440, 439.

⁶ Uo.

⁷ Ld. HERZOG, R., art. *Gemeinwohl II*, in HWPh 3,256–258, 257.

⁸ DE VRIES, J.–LOTZ, J. B., *Philosophie im Grundriss*, Echter, Würzburg 1969, 331.

Magától értetődő, hogy ennek a látásmódnak van egy ki nem mondott, mégis nélkülözhetetlen előfeltétele: a társadalom tagjai között valódi életközösségnek kell megvalósulnia.⁹ A közösség pedig mint *koinonia*, *communio* azt jelenti, hogy a tagok osztoznak, részt adnak s részt kapnak úgy az anyagi, mint a szellemi-erkölcsi javakból.¹⁰ Minden közösség, amely akár befelé (kaszrendszer, elitizmus, kevesek privilegizálása), akár kifelé (nacionalizmus, rasszizmus) gátolja a *communio*-dinamika működését, egyesek vagy csoportok részvételét az osztozásban, a szó szerinti értelemben vett kommunikációban, szükségképpen megsebzí, elgyengíti a közjó megvalósulását is.

2) A közjó és az értékek

A közjó fogalma nem absztrakt, általános, konkrét tartalommal és kiterjedéssel nem rendelkező valóság. Alapját ugyan kultúráról kultúrára eltérő, módosuló, mégis mindannyiszor jól megragadható és beazonosítható érték(rendszer)ek képezik. „Az értékek súlya a társadalmi dinamika és a kulturális rend terén hatalmas. Mindaz, amit egy nép gondol és alkot, a vállalkozásai, a művészeti, irodalmi, vallási alkotásai stb. az értékekből nyernek inspirációt”.¹¹ Ezek az alkotások pedig hol közvetve, hol közvetlenül, kifejezésre juttatják az érintett emberi közösség közjóról vallott felfogását is.

Mindazonáltal le kell szögezni egy igen fontos alapelvet ezen a téren. Az elsődleges cél mindig a közösségi hasznosság, a közösség java kell, hogy legyen. A közösség tagjainak az egyéni érdeke, java ehhez képest alárendelt, másodlagos pozícióban áll.¹² Ebből következik, hogy a közjó társadalmi értelemben olyan cél, érték, amelynek elérésére minden polgár kötelezve van. Ez nem mindig morális (feltétlen) természetű, lehet egészen gyakorlatias is (pl. a magántulajdonhoz való jog alávetése a közösség érdekének, amikor egy természeti csapás ellen csak a magánterület feláldozásával tud az állam védekezni).¹³ Mindemögött az az elgondolás áll, hogy az egyén rá van utalva önmegvalósítása során az egyetemes rendre.¹⁴ Másként megfogalmazva: a rész az egész felől értelmeződik, amely egész mindig több mint a részek pusztá összege (azaz nem a rész determinálja az egészet, hanem viszont).

Nem tagadhatjuk, hogy ez a megközelítés komoly veszélyeket rejthet magában. A nemzetiszocialista diktatúra a német nemzet érdekére és javára hivatkozva alapozta meg a világtörténelem egyik legborzalmasabb népirtását, s eközben maga mögött érezhette igen széles rétegek támogató igenlését. A kommunista diktatúra pedig például a közösség javára való hivatkozással típorta porba a magántulajdonhoz való legősibb jogot, a köztulajdon eszméjét (sőt utópiáját) hirdetve. Az már a történelem fintora, hogy a „keleti blokkban” pár évtizedes „fejlődéstörténet” után a köztulajdon egyetemeken kiművelt teoretikus elméi a privatizáció révén születő magántulajdon leghatékonyabb praktikus koponyáinak bizonyultak. A történeti példák sorát sokáig folytathatnánk. Egy bizonyos: ha minden további korlátozás nélkül elfogadjuk, hogy a központilag, politikai és törvénykezési szinten deklarált közérdek fellebbezési jog nélkül fölébe kerekedhet az egyén érdekének, javának és jogának, akkor tulajdonképpen a diktatúra princípiumává tehetjük a közjóra való hivatkozást.¹⁵

Ezért vált fontossá a XVIII. századtól kezdve, hogy az ember elidegeníthetetlen jogai megfogalmazást nyerjenek. Napjainkra a közgondolkodásban és a törvényhozásban az emberi jogok jelentik azt a morális kritériumrendszert, amelynek mérlegén lemérhetjük a közjóra vonatkozó retorika elfogadhatóságát vagy elfogadhatatlanságát. Hiszen ha az emberi konstitúcióból adódóan vannak az egyénnek mint személynek bizonyos elidegeníthetetlen jogai (pl. jog a méltóságra, szabadságra, szólásra), akkor ez azt is jelenti, hogy az államérdek értelmében vett közjó ezen jogok által szüntelenül és kiiktathatatlanul korlátozásra kerül.¹⁶ Hisz végső soron a közjó gondolata – az alapvetésben felvázolt elvek okán – soha nem jelentheti az egyes ember

⁹ Uo.

¹⁰ Ehhez ld. TÖRÖK, Cs., *Az Egyház mint communio. A közösség-gondolat teológiai értelmezésének kritériumai*, in *Communio* 19 (2011/1–2), 61–93 (különösen is az első fejezet).

¹¹ MONDIN, B., *Filosofia della cultura e dei valori*, 99.

¹² DE VRIES, J.–LOTZ, J. B., *Philosophie im Grundriss*, 331–332; vö. KERBER, W., art. *Gemeinwohl*, in LThK³ 4,440: „Gemeinnutz geht vor Eigennutz”.

¹³ KERBER, W., art. *Gemeinwohl*, in LThK³ 4,439.

¹⁴ REDAKTION, art. *Gemeinwohl I.*, in HWPh 3,248–256, 248.

¹⁵ Itt nem térhetünk ki részletesen annak elemzésére, hogy az államérdek voluntarista megfogalmazása milyen utat járt be Macchiavellitől a felvilágosult abszolutizmusig – és tovább. Egy biztos: a közjó államérdekkel (vagyis: uralkodói érdekekkel) való minden további nélküli azonosítása végül pontosan a közjót számolja fel.

¹⁶ Ld. KERBER, W., art. *Gemeinwohl*, in LThK³ 4,440.

egzisztenciájának roncsolását. Vagyis ha morális igénnyel, az egyén java és az erkölcsi érték felől akarjuk megfogalmazni a közjó tartalmát, akkor ki kell jelentenünk, hogy

a) ideális esetben az egyén és a közösség java egybeesik,¹⁷

b) ám ha a gyakorlati adottságok és lehetőségek tükrében ez az ideális eset nem is állhat fenn mindig, akkor sem elfogadható a közjónak az egyéni javakat és egyéb értékeket kiiktató definiálása.

Ezért el kell fogadnunk a közjónak azt a megfogalmazását, amelyet O. von Nell-Breunignál lelünk fel, s amely e gondolat napjainkban legáltalánosabban elfogadott leírását nyújtja: [a közjó] „Összefoglaló megnevezése mindannak, amit előfeltételként vagy intézkedésként meg kell valósítani egy adott közösségi intézményben ahhoz, hogy az egyének saját erőik megmozgatása által egyéni és közösségi javukat (a közjóban való osztozásukat) elérhessék”.¹⁸ Ebből következik, hogy bár fenn kell tartanunk a közjó elsőségét az egyéni javakkal szemben, ám az előbbit nem kísérhetjük meg az utóbbi kárára agresszívan elérni.¹⁹

3) A közjó fogalmának materializálódása

A nyugati világ, amely immár szekularizáltnak tekinthető, az állami-társadalmi szintű diskurzusban (épp szekuláris karaktere miatt) alapvetően a gazdasági értelemben vett jólét irányából közelít a közjó fogalmához. Emögött az a korai kapitalizmusban már felbukkant elgondolás áll, miszerint az állam közérdeke nem más, mint a polgárok lehető legnagyobb számának a lehető legnagyobb jóléte. Ám akkor ez azt jelentené, hogy egy gazdaságilag, iparilag, tudományosan fejlett társadalom automatikusan a lehető legmagasabb szinten valósítja meg az emberi közösség közjavát? Még egyszerűbben: A közjó nem más, mint gazdasági érdek és haszon?

„Sajnálatos módon igaz, hogy a modern kultúra, különösen is a nyugati, a szekularizáció okán elsődlegesen és szinte kizárólagosan az anyagi jóléten munkálkodott, lenyűgöző eredményeket érve el az eszközök terén, ám mind kiterjedtebb társadalmi rossz közérzetet okozott, s egyre mélyebb űrt vájt a lelkiismeretbe”.²⁰ Mi ez a lelkiismereti űr? A neves német gondolkodó, R. Guardini a XX. századi európai történelem borzalmairól elmélkedve erre a végkövetkeztetésre jutott: „Az oly nagy tudatossággal végbevitt szörnyűségek nem róhatók fel csupán néhány degenerált elmének vagy kisebb csoportoknak, hanem olyan rendvesztésekből és mérgezésekből fakadnak, amelyek már hosszú ideje munkáltak. A morális törvény, a felelősség, a tisztelet, a lelkiismeretre való odafigyelés nem tűnhetnek el ily mértékig a közösségi magatartásból, hacsak egy ideje nem értékelték már le őket. Mindez pedig nem történhetett volna meg, ha a kultúra az lett volna, aminek a modern idők látták”.²¹ Minek is látták a modern idők az emberi kultúrát? Egyfajta tudományos előrehaladásnak, technikai vívmányok sorának, alapvetően gazdasági-materiális kibontakozásnak.²² Ezzel együtt járt az az elképzelés is, miszerint a kultúrák tulajdonképpen (érték)semlegesek – eltérő szimbolikus, társadalmi rendszerek, amelyek se nem jók, se nem rosszak. Csakhogy épp a történelmi események mutatják meg, hogy a kultúrák (függetlenül a technikai civilizáltság fokától) bizonyos vezéreszmék, értékrendek, nem materiális természetű elgondolások kormányzása alatt állnak, amely nem anyagi (technikai, természettudományos, ipari, gazdasági vagy egyenesen ideológiai) tényezők radikálisan kihatnak a közjó értelmezésére.

Éppen ezért helytállóan látszik a kijelentés, miszerint: „A gazdasági jó a társadalom minden tagja általános-emberi beteljesülésének az előfeltétele; és ez a beteljesülés, amelyet az ember elérhet a társadalomban, (...) magában foglal olyan értékeket is, amelyeket a társadalmon kívül nem lehet megvalósítani”.²³ Vagyis: a közjó megvalósítása elválaszthatatlan a materiális alapú fejlődéstől, ám ez se nem azonosítható kizárólagosan a közösség javával, se nem fogható fel egyetlen és kizárólagos célként.

¹⁷ Ld. REDAKTION, art. *Gemeinwohl I.*, in HWPh 3,248.

¹⁸ Idézi: KERBER, W., art. *Gemeinwohl*, in LThK³ 4,440.

¹⁹ Vö. DE VRIES, J.–LOTZ, J. B., *Philosophie im Grundriss*, 332.

²⁰ MONDIN, B., *Filosofia della cultura e dei valori*, 101.

²¹ GUARDINI, R., *Fine dell'epoca moderna*, Morcelliana, Brescia 1964, 89; idézi: MONDIN, B., *Filosofia della cultura e dei valori*, 107.

²² Hogy a technikai vívmányokat elkülönítse a szellemi értékek rendjétől, számos szerző (köztük I. Kant is) elkülönítette a *civilizáció* és a *kultúra* fogalomköreit. Ez a kettéválasztás az angolszász szakirodalomban kevésbé jelent meg, a kontinentális bölcséletben azonban termékenyen bizonyult.

²³ DE VRIES, J.–LOTZ, J. B., *Philosophie im Grundriss*, 332.

4) Közjó és morális elköteleződés

A közjó fogalmának mindinkább egyértelmű materializálódása mögött világosan kitapintható a klasszikus bölcséleti alap elvetése, miszerint az egész determinálja a részt, a rész önmegvalósítása terén szükségszerűen az egészre van utalva (azaz: az ember mint egyén csakis egy közösség tagjaként tudja teljességgel kibontakoztatni önnön emberi mivoltát). A szélsőséges individuális szemlélet végül eltakarja szemeink elől a társadalomnak, a kultúrának, az államnak az egész-szerinti, teljes értékű látásmódját. „A társadalom mint oly sok embernek egy magasabb szintű egységbe való egyesülése kétségkívül saját értékkel, jelentőséggel és szépséggel bír, s ezt a szempontot nem lehet feláldozni egy pusztán hasznossági szemlélet kedvéért”.²⁴ Az egyéni jó mint alapvetően materiális érdek értelmezése nem teszi számunkra lehetővé, hogy a magasabb szinteken megvalósítandó, elérendő jó fogalmát kielégítően fel tudjuk tárni. Mert hogyha az egyén be is teljesíti minden szükségletét, vágyát és álmát, akkor sem tételezhetjük fel, hogy ezzel az adott kultúra célba ért. Hiszen: „A kultúra közvetlen célja (...) az ember. A kultúra arra törekszik, hogy mind egyénileg, mind társadalmilag megvalósítsa az embert” (kiemelés tőlünk – TCs).²⁵ Az ember mint *zoon politikon* az egyéni érdek túlhangsúlyozásával, sőt kizárólagossá tételével sohasem érheti el a *humanumot*, ami mindig és szükségszerűen *sociale* is.

A résznek az egészhez, az emberi egyénnek a közösséghez való viszonya ezért minden esetben morális természetű, vagyis olyan alapelvek, törvények vezérlik, amelyek meghaladják a pusztán egymásmellettséget, az egyén és a csoport közötti pusztán anyagi természetű kölcsönhatások szintjét (ilyen morális elvek pl. az áldozathozatal, a szolidaritás, az elköteleződés, a lojalitás). Ezek nélkül nem beszélhetnénk egyébről, mint az egyéni érdekek lehető leghatékonyabb egymásmellé rendezéséről, illetve egymás javára való önkorlátozásáról. Így tehát még ha el is érhetnénk a lehető legtöbb polgár számára biztosított lehető legmagasabb szintű anyagi jólétet (ami korunk aktuális állapota és a gazdasági világválság természete fényében kifejezetten vágyálmunk, ködös utópiának tűnik), akkor sem mondhatnánk el, hogy a közjó megvalósult. Ahhoz, hogy ez beteljesedjék, valamiféle morális rendre is szükség van, amely képes létrehozni azt a keretet, amely egyfelől szabályozza az egyén és a közösség viszonyát, másfelől pedig eleven szövetet biztosít, amelyben a (nem pusztán materiálisan értett) közjó megvalósulhat.²⁶

Csak hogy a moralitás szintjére eljutva nyilvánvalóvá válik, hogy a közjó nem csak vezérelv, elvont idea, de gyakorlati és dinamikus követelményrendszer is. Hiszen az erkölcsi szempontból értett jó sohasem adottság, amelyet egyszer deklarálva már mindvégig fennállónak gondolhatunk, hanem a szó klasszikus értelmében véve *erény*: valami, amiért megküzdünk, amit gyakorlással sajátítunk el.²⁷ Az ember nem erényesnek születik, hanem erényessé válik. Az erényes ember pedig elveszti erkölcsösségét, ha nem gyakorolja tudatosan és szabadon a már elsajátított erényeket a mindennapokban.

Itt természetesen felmerül egy további lehetséges vizsgálódási szempont: a morális vonatkozással is bíró közjó-fogalom (épp önnön erkölcsi természete okán, amely teljességgel sohasem vezethető vissza tisztán materiális adottságokra és szükségletekre) magában rejti a transzcendentális reflexió lehetőségét. Igaz, hogy a kultúra közvetlen célja (*finis proximus*) az ember – de kijelenthető-e, hogy egyszersmind az ember képezi a kultúra végcélját is (*finis ultimus*)? Ha a közjó fogalma elválaszthatatlan a morális jó gondolatától, akkor meg kell vizsgálnunk:

a) Mi a lehetőségi feltétele annak, hogy megismerjük a nem pusztán érdekként, haszonként, előnyként értett jó fogalmát (már ha van ilyen, ám ha nincs, a fent felvázolt szempontok okán egyértelműen eljutunk a közjó fogalmának materiális lecsupaszodásáig, kiüresedéséig)?

b) Mi a lehetőségi feltétele annak, hogy a felismert jóért az ember elkötelezze magát akkor is, hogyha az esetleg itt és most hátrányt okoz a számára? Másként megfogalmazva: Miért tegyem meg akkor is a jót, hogyha az közvetlenül nem hajt nekem hasznot, nem válik javamra, sőt adott esetben hosszú távon is csak hátránnyal jár (a legekleatásabb példa az élet feláldozása egy másik ember életéért – ez a tett, amely a jó *par excellence* megvalósítása, sem közvetlen, sem közvetett, sem azonnali, sem hosszú távú haszonnal nem kecsegteti azt, aki morális cselekvése okán elveszíti létét)?

Ha megvizsgáljuk a közjóra vonatkozó kortárs kérdésfelvetéseket, akkor három jól elkülöníthető szintet figyelhetünk meg, amelyeken belül mindannyiszor felvethetjük a fenti kettős reflexió szükségességét.²⁸

– *társadalmi értelemben*: a közjó mint az egyéni érdek ellenpólusa a társadalmi életben;

²⁴ DE VRIES, J.–LOTZ, J. B., *Philosophie im Grundriss*, 332.

²⁵ MONDIN, B., *Filosofia della cultura e dei valori*, 112.

²⁶ DE VRIES, J.–LOTZ, J. B., *Philosophie im Grundriss*, 332.

²⁷ Vö. MONDIN, B., *Filosofia della cultura e dei valori*, 107.

²⁸ Ld. HERZOG, R., art. *Gemeinwohl II*, in HWPh 3,256–258, 257.

– *politikai értelemben*: a közjó mint a pártérdek közösségi ellensúlya;

– *államelmélet értelemben*: a csoportérdeket az állam által meghatározott közjónak (közérdeknek) kell alávetni.

Ahogy említettük, mindhárom szinten felmerülnek ugyanazok a kérdések: Milyen alapon vélelmezzük, hogy létezik egy megragadható és definiálható (köz)jó? Miért véljük úgy, hogy ennek megvalósítása jobb, mint elvetése? Konkrétabban a fenti három kérdéskörre vonatkoztatva: Miért jobb a közösség javára tenni, mint saját érdekeiben cselekedni? Miért jó, ha a pártom (világnézetem, vallásom) érdekeit alárendelem egy látásmódban, gondolkodásban tölem akár idegen nagyobb egész javának? Mi okból érték a kisebb (de ezzel együtt közvetlenebb, személyesebb) csoportnak a javát második sorba helyezni a nagyobb (s ezáltal idegenebb, személytelenebb) csoport érdekében?

Több társadalmi jelenség is van, amely azt mutatja, hogy e téren komoly problémáink vannak. Példaként elég, ha az igazságtalanság társadalmi közönytől kísért elharapódzását, a következménynélküliséget, az önkéntességre való alacsony szintű hajlandóságot, vagy a morális kérdésekben való közösségi állásfoglalás sebezhetőségét, a közvélemény morális állásfoglalásainak bizonytalanságát és tanácstalanságát említjük. Mindezek arra mutatnak rá, hogy a közjóra vonatkozó kérdésselvetés morális vetületének a vizsgálata jóval több erőfeszítést kíván tőlünk.

5) Ferenc pápa szempontjai

Napjainkra világossá vált, hogy épp a közjó fogalmának kapcsán felmerülő elméleti és erkölcsi kérdések szükségessé teszik az adott kultúrkör fontos tényezőinek az együttes eszmélődését.²⁹ A szekuláris államnak is számolnia kell a vallások, konkrétan a vallásos emberek lelkiismereti döntéseinek a súlyával, lévén hogy ez gyakorlati szinten is visszahat az állam, a társadalom működésére. Ennek a közös útkeresésnek volt jele például J. Habermas és J. Ratzinger bíboros kettős előadása a Bajor Tudományos Akadémia szervezésében.³⁰ A Hittani Kongregáció prefektusa nem sokkal később XVI. Benedek néven lépett a pápai trónra, s immár a katolikus egyház vezetőjeként írta meg a gazdasági világválság kapcsán *Caritas in veritate* kezdetű enciklikáját, amelyben a következőképpen definiálta a közjót:

„Szeretni valakit annyi, mint a javát akarni, és hatékonyan tenni azért. Az egyén java mellett létezik az a jó is, amely az egyének közösségi életéhez kapcsolódik: ez a közjó. A közjó az egyénekből, családokból, köztes csoportokból formált és társadalmi közösséggé egyesülő »mindannyiunk« java. Nem az egyén önmagáért, hanem a társadalmi közösség részét alkotó személyekért keresett java, akik csak e közösségben képesek reálisan és hatékonyan megtalálni a maguk javát. A közjó akarása és az érte való munkálkodás *az igazságosság és a szeretet követelménye*. A közjóért munkálkodni annyi, mint egyrészt gondozni, másrészt igényelni az intézmények olyan együttesét, amely jogilag, polgárilag, politikailag, kulturálisan strukturálja a társadalmi életet; ez az együttes ilyen módon a *polisz*, az (eredeti értelemben vett) város formáját ölti” (nr. 7).³¹

A fenti idézet mutatja, hogy a pápa teljességgel a klasszikus bölcséleti gondolkodás keretében áll, követi az európai hagyományokat. Ugyanakkor azt is észre kell vennünk, hogy e megközelítés (éppen a tradicionális megközelítés miatt) nem igazán ad hozzá új elemet az elemzésnek, kevésbé inspiratív a jövőbeni útkeresés szempontjából. Tulajdonképpen leginkább összegző leírásnak, szintetikus meghatározásnak tekinthető.

Ferenc pápa első apostoli buzdítása, az *Evangelii gaudium* kezdetű³² ezen a téren nyújt újfajta olvasatot, kitágított perspektívát s megújult ösztönzést. A dokumentum negyedik fejezetének a harmadik alfejezete *A közjó és a társadalmi béke* címet viseli (nr. 217–237). Miként e tömör cím is jelzi, a közjó nem önmagában véve, hanem a társadalom belső békéjének a kontextusában jelenik meg, ami lehetővé tesz egy olyan leíró meghatározást, amely utat nyit az új szempontok megragadása felé:

„A társadalmi békét nem foghatjuk fel úgy, mint irenizmust, vagy az erőszak pusztá hiányát, amelyet az egyik részcsoporthoz másik fölé helyezésével érünk el. Ugyanígy hamis lenne az a béke, amely egy olyan

²⁹ Ehhez kapcsolódóan ld. ERDŐ, P., *Gazdaság és erkölcs*, in *Délkelet-Európa – South-East Europe International Relations Quarterly* 4 (2013/1), 5 p.

³⁰ Ld. HABERMAS, J.–RATZINGER, J., *A szabadelvű állam morális alapjai*, Gondolat, Budapest 2007.

³¹ Idézve a hivatalos magyar fordítás alapján:

http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/encyclicals/documents/hf_ben-xvi_enc_20090629_caritas-in-veritate_hu.html (2013.12.05.)

³² Idézve az olasz szöveg alapján: http://www.vatican.va/holy_father/francesco/apost_exhortations/documents/papa-francesco_esortazione-ap_20131124_evangelii-gaudium_it.html (2013.12.05.)

társadalmi berendezkedés igazolását szolgálná, amely elhallgattatja és lenyugtatja a legszegényebbeket, oly módon, hogy azok, akik a legnagyobb előnyöknek örvendenek, rezzenéstelenül megőrizhetik életstílusukat, miközben a többiek úgy kísérlék meg az életben maradáást, ahogy tudják. A társadalmi igényeket, amelyek a bevételek elosztásával függnek össze, a szegények társadalmi befogadását, az emberi jogokat nem lehet elfojtani oly szándékkal, hogy íróasztal mellett hoznak majd létre egyfajta konszenzust vagy valamiféle mulékony békét a szerencsés kisebbség javára. Az emberi személy méltósága és a közjó a privilégiumaikról lemondani nem akaró kevesek által élvezett nyugodt élet fölött állnak. Amikor lesújtanak ezekre az értékekre, prófétai hangra van szükség” (nr. 218).

A pápa helyzetelemzése világos: napjainkra a közjó fogalma politikai és ideológiai játékszerré vált, amit csupán arra használnak fel, hogy a gazdagok és kiváltságosok életstílusát alátámasszák vele, s amennyire lehet, befogják a szélesebb tömegek száját, akik nem részesedek megfelelő mértékben a gazdaság, a társadalom javaiból. Másként megfogalmazva: amikor ma a közjó szava felhangzik a döntéshozók szájából, azzal kell számolnunk, hogy manipuláció, kihasználás és figyelemelterelés áldozataivá válunk. Ennek veszélyeire fentebb már utaltunk.

Miben áll az a „prófétai hang”, az az üzenet, amelyet a katolikus egyház ezen a téren meg tud szólaltatni? Hogy tud ezáltal hozzájárulni egy vallásos közösség a szekuláris társadalom általános javához és jólétéhez? Ferenc pápa négy szempontot, alkalmazandó alapelvet emel ki:

– *Az idő felette áll a térnek* (nr. 222–225). Két alapfogalommal kell először számot vetnünk: a teljességgel és a korláttal. Míg a korlát mindig a térben jelentkezik, a teljesség az időben, folyamatként bontakozik ki. Épp ezért a közjó előmozdításához olyan gondolkodásmódra van szükség, amely időben előrehaladó és lépésről lépésre megvalósuló modelleket alkalmaz, s nem a jelen időben fennálló korlátokat ideologizálja meg. „Az, hogy elsőséget juttatunk az időnek, azt jelenti: sokkal inkább azzal foglalkozunk, hogy *folyamatokat kezdjünk meg, nem pedig tereket birtokoljunk*. Az idő rendezi a tereket, megvilágítja és átalakítja azokat egy láncolat szemeivé, amely szüntelenül növekedésben van anélkül, hogy visszafordulna. Arról van szó, hogy olyan cselekvéseket részesítünk előnyben, amelyek új dinamizmusokat szülnék a társadalomban, s újabb és újabb személyeket és csoportokat vonnak be, amelyek aztán tovább viszik előre e folyamatot, mígnem az fontos történelmi eseményekben hoz majd gyümölcsöt” (nr. 223).

– *Az egység fontosabb a konfliktusnál* (nr. 226–230). Mint fentebb már említettük, ha a közjót érdekek egymás mellé rendezéseként értelmezzük, előbb-utóbb szükségszerűen érdekkonfliktusok fognak előállni. Ha ekkor az egyén (a csoport, a saját kör) állítása válik elsődlegessé, akkor keserű és minden emberi jót leromboló harcra kerül sor. Ám ha az egyén (a csoport, a saját kör) képes az önállítást alárendelni a másik elfogadásának, a szolidaritás alapvető társadalmi igényének, akkor van esély a közjót előmozdító megoldásra. „A szolidaritás, legmélyebb és felénk kihívást intéző értelmében, így a történelem felépítésének stílusává válik, eleven közzé, amelyben a konfliktusok, feszültségek és ellenfelek elérkezhetnek egy sokarcú egységre, amely új életet szül. Nem a szinkretizmus a cél, sem az egyik másikban való feloldódása, hanem [a problémák] magasabb szinten való megoldása, amely megőrzi magában az ellentétben álló pólusok értékes lehetőségeit” (nr. 228).

– *A valóság fontosabb az elméletnél* (nr. 231–233). Itt egy mindenki számára könnyen megérthető alapelv leszögezéséről van szó. Mindannyian tapasztaltuk már, hogy az emberi lét minden területén szembesülhetünk az „elméletiség” veszélyével: úgy az emberi kapcsolatokban (a konkrét segítségnyújtás nélküli érzelmek vagy ideák világa), mint az össztársadalmi szinten (a politikai szlogenek és programok, amelyek totálisan elrugaszkodnak a valóságtól, sőt ideológiává teszik ezt az elrugaszkodást, s kialakítják az „eszméhez való hűség” olykor nagyon is meddő állásfoglalását). Világos, hogy nem a gondolattal, az ideával van feltétlenül a baj – hanem annak valóságidegen hirdetésével, alkalmazásával, a konkrét embert megsebző „elvhűség” kiüresedett formáival. „Az idea – a fogalmi szintű kidolgozottság – arra szolgál, hogy megragadja, megértesse és vezesse a valóságot. A valóságtól elszakadt idealizmust és hatástalan nominalizmust szül, amelyek legfeljebb arra képesek, hogy osztályozzanak és definiáljanak, arra már nem, hogy be is vonjanak. Ami képes a bevonásra, az az érveléstől megvilágított valóság. Arra van szükség, hogy eljussunk a formális nominalizmustól a harmonikus objektivitásra” (nr. 232). Meg kell vallanunk, ez az alapelv különös súllyal bír a vallásos emberek számára, hiszen a hitről való okoskodás gyakran elfelejti, hogy a lényeg a gyakorlati elköteleződés lenne.

– *Az egész felette áll a résznek* (nr. 234–237). A közjó fogalma kapcsán már több helyen és több szempontból is felhívtuk a figyelmet ennek az alapelvnek a fontosságára. Az egésznek, a kultúrának és a társadalomnak mindig van valami egész-szerű többlete a tagok, polgárok, részek matematikai összegéhez képest, s e többlet perdöntő fontosságú a közjó meghatározásakor. „Az egész több a résznél, s több a részek egyszerű összegénél. Épp ezért nem szabad, hogy túlságosan is a korlátozott részletkérdések rabjaivá váljunk” (nr. 235). Vagyis: meg kell tanulnunk az egészben gondolkodás művészetét. Ez azonban nem

jelenthet felületes általánosítást, egy részletszempontra az egészre való kritikátlan kivetítést. Ferenc pápa érzékletes hasonlattal fogalmazza meg a követendő elv természetét: „Nem a gömbfelület a modell, amely nem áll felette a részeinek, ahol minden pont egyenlő távolságra van a középponttól, s nincs különbség egyik és másik pont között. A modell a sokszögű test, amely visszatükrözi minden részlegesség találkozási pontját, amelyek megőrzik a testben önnön eredetiségüket” (nr. 236).

Ezeknek az alapelveknek a gyakorlati alkalmazása következményekkel jár a társadalom szintjén is. Ezek a praktikumok elengedhetetlenek a közjó hiteles megvalósításához. Számuk oly sok lehet, ahány eltérő élethelyzettel találkozunk. Az *Evangelium gaudium* csak párat emel ki, amelyek a pápa szerint különös fontossággal bírnak a keresztény emberek, az egyház szempontjából (de természetesen hatással vannak a közjó egyházon túli megvalósulására is):

– A szegények, a perifériára szorultak felvállalása, befogadása, megszólítása, a reális problémákra adandó reális válaszok és megoldások elengedhetlensége, ezzel együtt a gyöngeség, az elesettség, a kiszolgáltatottság komolyan vétele, az odafigyelés és a gondoskodás igénye (nr. 186–216).

– A társadalmi szintű párbeszéd megindítása, a hit és a tudományok, a kulturális dimenziók és társadalmi csoportok közötti dialógus elmélyítése, a keresztények közötti (ökumenikus), a vallásközi és a világnézeti párbeszéd előmozdítása az egész társadalom békéje érdekében (nr. 238–258).

© DKE 2013.

<http://www.southeast-europe.org>
dke@southeast-europe.org

*

Figyelem! *Kedves kutató!* Ha erre a tanulmányunkra hivatkozik, vagy idézi annak egy részét, kérjük, küldjön erről egy email-t a főszerkesztő részére a dke@southeast-europe.org címre. A tanulmányt a következőképpen idézze:

Török Csaba: Közjó és moralitás. Szempontok a közjó fogalmának értelmezéséhez s a közjóról folytatott párbeszédhez. *International Relations Quarterly*, Vol. 4. No.4 (2013 Tél) 8 p.

Együttműködését köszönöm. *A főszerkesztő*